

Hvad plager velfærdsstaten?

af Jørn Henrik Petersen

Jørn Henrik Petersen
jhp@journalism.sdu.dk

Hvis den danske model for en velfærdsstat skal fungere, må borgerne undlade at drage nytte af dens ydelser i fuld udstrækning. Problemet er blot, at der ikke er meget, der får den enkelte til at besinde sig. Der er ganske enkelt ikke meget, der i dagligdagen holder den enkelte fast på dydens smalle sti. Vi er blevet anonyme i vores indbyrdes forhold til selve systemet. Når vi rager til os af goderne, ser vi det desværre som udnyttelsen af et anonymt væsen og ikke som et svigt i forhold til vores naboer.

Den danske velfærdsstat indebærer en konflikt, fordi den på en og samme tid forudsætter generøsitet og overskud sammen med mådehold og tilbageholdenhed.

Samspillet mellem individuelle rettigheder og kollektiv finansiering

Den danske velfærdsstat står over for mange udfordringer. Lad mig i flæng og uden prioritering af tyngden nævne den forøgede efterspørgsel efter fritid, den demografiske udvikling, internationaliseringen, den mere heterogene befolkning, den forstærkede individualisering, de øgede forventninger, incitamentproblematikken, ansvarsforflygtigheden, of-fergørelsen osv.

Jo, meget plager velfærdsstaten. Jeg vil imidlertid i dag opholde mig ved en langt mere fundamental problematik: Samspillet mellem individuelle rettigheder og kollektiv finansiering.

Har min kone og jeg fire gange inviteret de

samme mennesker til middag uden at blive inviteret igen, er jeg ikke sikker på, vi skikker endnu en invitation af sted. Hvis jeg laver mad og passer haven, synes jeg egentlig, det er rimeligt, at min kone klarer vasken og rengøringen. ”Givet skal (gen)gældes, om venskab skal holdes”, sagde Peder Laale. ”Stedse gave til gengæld bør svare”, mente de gamle islændinge. ”Do ut des”, hed det i romerretten. ”Kræv din ret og gør din pligt”, står der på de røde faner. ”Noget for noget”, siger regeringen. Der må være en vis sammenhæng mellem det, man giver, og det, man får igen. Det gælder i det store som i det små.

Indlæg ved Forsikring & Pensions årsmøde i København d. 13. november 2003 af professor, dr.phil. **Jørn Henrik Petersen**, Syddansk Universitet.

”Noget for noget” relationen

Der er mange forskelle mellem den klassiske engelske velfærdsstat inspireret af Beveridge og den tyske socialstat, der er barn af Bismarck; men de har en ting til fælles. De bygger på en ’noget for noget’-relation, dvs. en sammenhæng mellem ydelser i en given periode og bidragsbetaling i foregående perioder.

Forskellen mellem os og dem ligger i deres kobling mellem bidrag og ydelser og vores afkobling. Som princip finansierer vi den danske velfærdsstat ved den generelle beskatning, der pålægges befolkningen ud fra skat-tepolitiske (evne)betragtninger, mens ydelserne fordeles ud fra andre hensyn. Den enkelte dansker betaler ind til et center, som så – og efter andre kriterier – fordeler dele af provenuet tilbage til befolkningen. Ingen ved hvilken del af skatten, der betaler hvad.

For Beveridge lå velfærdsstatens legitimitet i bidragsbetalingen, som betød, at den enkelte nød grundlæggende sikkerhed – ikke som en almisse, men som en ret. Koblingen mellem bidrag og ydelse indebar en ’noget for noget’-sammenhæng, helt parallel til det køb og salg, vi kender fra markedet. Modtageren skulle opfatte sig selv som en ’forsikringstager’, der havde været udsat for en forsikringsbegivenhed. Der måtte, mente Beveridge, forventes psykologiske, politiske og måske adfærdsmæssige fordele, når den enkelte selv oplevede at betale for sine ydelser.

Også i Tyskland er det blevet fremhævet, at bidragsbetaling politisk, moralsk, psykologisk og legalt garanterer betalerens senere ydelser og virker anderledes på den enkeltes gøren og laden, end finansiering over den generelle beskatning. Hvis den enkelte i princippet modtager ydelser proportionalt med sine indbetalinger, ligner bidragsbetalingen – til forskel fra en skattebetaling – de priser, vi kender fra vores daglige køb og salg. ’Noget for noget’.

Det giver tro på fremtiden og tiltro til ’de

andre’, siger tyskerne. Det giver den enkelte en fornemmelse af, at han eller hun modtager netop det, vedkommende er berettiget til, og at omvendt ingen uretmæssigt oppebærer ydelser. Legitimiteten ligger i det markedsliken arrangement. Ydelse og modydelse. ’Noget for noget’.

Gensidigheden

’Noget for noget’ principets reciproke relationer – gensidigheden – er, argumenterer sociologer som Simmel og senere Gouldner en betingelse for social ligevægt i både små og store grupper, og dog vil der i enhver periode være dem, der er ude af stand til at gengælde de ydelser, de tidligere har modtaget, eller til (ved ’forudbetaling’) at sikre sig en fremtidig ret til ydelser; men glemmes enkerne, de faderløse, den fremmede og andre af samfundets svage, gnistrer Guds vrede, fortæller Det Gamle Testamente os. At identificere sig med dem og at fornemme, at man en dag selv kan stå i samme situation, sætter spørgsmålstegn ved ’noget for noget’ som eneste norm.

Mennesket har til alle tider og på alle steder set, hvordan andre – ved sygdom, uheld, handicap, svaghed, alderdom, arbejdsløshed osv. – er blevet reduceret i deres udfoldelsesmuligheder. Så erindres den enkelte om, at der kan komme en dag, hvor han eller hun selv er afhængig af andres hjælp uden krav om modydelse. Det viser, at mennesket har pligter i forhold til andre, som ligger ud over de rettigheder, der er ’oparbejdet’ gennem reciprocitetskæderne. Derfor kan tilfredsstillelsen af andres behov ikke kun være betinget af deres evne til at præstere modydelse.

Der er en anden norm, som betinger ansvarlige handlinger på vegne af andre. En kærlighedsnorm, kunne vi kalde den, der forpligter til at støtte andre, uden hensyn til hvad de har gjort i fortiden eller i fremtiden vil kunne gøre – alene betinget af deres aktuelle situation. En norm, der giver et kald til at give ’noget for

ingenting'. Forholdet mellem de to normer – reciprociteten og kærligheden – afspejler i kristenheden spændingsforholdet mellem hverdagsmoralen og det etiske ideal, mellem praksis og prædiken.

Ansvar for hinanden i fællesskab

Den danske velfærdsstat forudsætter, at alle efter evne (defineret ved de skattepolitiske principper) betaler til fællesskabet, og at alle modtager efter behov (defineret ved de socialpolitiske grundidéer). Først stadfæstede man en almen skattepligt, og senere blev også retten til ydelser og ydelsernes størrelse fastsat ved lov.

Det ligger i det danske system, at vi almindelighed i fællesskab bærer ansvar for hinanden, og at vi i særdeleshed i fællesskab bærer ansvar for dem, der ikke kan klare sig selv.

Tanken er fornemt udmøntet af afdøde professor Løgstrup, som i min tolkning har sat ord på dybdestrukturen bag den danske samfundsorden:

”Fra det grundvilkår, vi lever under, og som det ikke står til os at ændre, nemlig at den enes liv er forviklet med den andens, får den etiske fordring sit indhold, idet den går ud på at drage omsorg for det af den andens liv, som forviklingen prisgiver én”.

Det er en sekulariseret version af Jesu forkyndelse. Buddet er naturligt, fordi det udspringer af den anvisthed på hinanden, som er et tilværelsens grundvilkår; men det er samtidig det mest unaturlige, fordi vor natur stiller det, men ikke vil følge det. Selvom vi har en forudforståelse af, hvad der er ret og rigtigt, skyer vi, når det drejer sig om at bjerge vores egen plads i solen, ingen midler. Det er fristelsen, der er på spil, fordi det, moralen udspringer af, ikke mere har sindet i sin magt. Derfor får politikken en central funktion.

Hvis den barmhjertige samaritan efter at være kommet tilbage til Jerusalem søger at

rejse en folkestemning, så myndighederne griber ind imod røveriers uvæsen, er han blevet en politisk samaritan. Mens han på vejen til Jeriko fuldbyrdede kærligheden, søger han nu at realisere en idé: Samfundsordenens stabilitet.

Med kærligheden reduceret til idé, er der godt nok ingen, der elsker næsten; men der er nogen, der tvinges til at bære sig ad, som om de gjorde det. Derfor kan og skal vi politisk, mente Løgstrup, indrette samfundet, som om vi havde sympati for hinanden. Vel vidende at det har vi ikke. Hvis sindelaget mangler, må gerningerne fremtvinges.

Og så er der alligevel noget tilbage af fuldbyrdelsen. Når det nemlig foreskrives: Alt hvad I vil, at menneskene skal gøre mod jer – underforstået: hvis I var i deres sted – skal I gøre mod dem, så optræder der en rolleombytning, som består i at fantasere sig til, hvilken hjælp man ville sætte pris på, hvis man var i den andens sted – og fuldbyrdelsen består i at yde den hjælp.

Strukturen i samfundsmodellen

Min påstand er, at en eksistensforståelse som den Løgstrup'ske er nødvendig for at forstå dybdestrukturen i den danske samfundsmodel.

Når kærlighedsbuddet udmøntes i et lovguleret system, sker der imidlertid noget i de flestes hoveder. Når 'systemet' overtager min ansvarlighed, føler jeg mig ikke længere forpligtet i forhold til virkelige mennesker. Forpligtelsen er nedskrevet til overholdelse af regler, hvis moralske indhold fortøner sig i tågerne. Og abstrakte og upersonlige forpligtelser er man fristet til at smyge sig uden om, mens man omvendt har en stærk tilskyndelse til at sikre sig sin adgang til konkrete og personlige rettigheder. Derfor bliver velfærdsstatens sprog 'rettighedernes sprog', mens forpligtelserne nedtones. I stedet for vore indbyrdes forpligtelser oplever vi at have krav på hinanden. Hans Zetterberg har så udmærket

udmøntet problemet i en svensk sammenhæng:

”Velfærdsideologien søger rationelle, forudsigelige løsninger på de tilskikkelser, der rammer os som mennesker. For at indfri ideologiens krav om retfærdighed og lighed, må en rationel humanitet udmåles på et forud fastlagt, upersonligt grundlag. Mens humaniteten således fordeles ligeligt efter den rationelle velfærdsstats logik, mister den sit hjerte. Den gennemsnitlige borgers samvittighed beroliges ved tiltroen til den bureaukratiserede humanitet, og han eller hun antager, at systemet nok skal tage hånd om medmenneskets problemer, uden at vedkommende behøver at kere sig nærmere om dem. Den almenmenneskelige omsorg flyder derfor kun i yderst begrænset udstrækning direkte fra menneske til menneske. Det moralske perspektivs dualisme – den formaliserede humanitets sameksistens med den spontane humanitets fravær – lader det svenske (og danske) samfund fremstå som et paradoks.”

Som Zetterberg beskrev dualismen i henseende til ansvaret for fordringens indfrielse, har Bent Rold Andersen beskrevet modtagersiden.

De nordiske velfærdssystemer er, siger han, sårbare, fordi vi i vore bestræbelser på at realisere universel dækning, fleksibilitet og indre rationalitet også har fjernet en række af de egenskaber, der kunne erindre de potentielle modtagere om, at ydelserne ikke flyder fra en udtømmelig brønd, men at de betales af vedkommende selv i egenskab af skatteyder. Vi har med den form vi har givet vores velfærdsstat, skabt et ’gratistproblem’. Ikke nødvendigvis i form af et umoralsk misbrug, men snarere som udtryk for adfærd hos en rationel person placeret under forhold, hvor faktorer, der økonomisk hører sammen, og som derfor samlet burde indgå i den enkeltes overvejelser, systematisk behandles isoleret.

Hermed tænkes på afkoblingen mellem ydelser og finansiering, fraværet af ’noget for noget’. Hvor meget afkoblingen end kan be-

grundes i en hensyntagen til dem, der ikke kan leve op til reciprocitetsnormen, kan den føre til en uønsket adfærd.

Hvis den danske model skal fungere, må borgerne undlade at drage nytte af dens ydelser i fuld udstrækning, dvs. de må i privatøkonomisk forstand optræde irrationelt. Hvor ’fornem’ moralen bag den danske idealtipe end måtte være, afdækker de to vurderinger et sæt af iboende spændinger.

Hvis sindelaget mangler, sagde Løgstrup, må gerningerne fremtvinges; men mennesket har ikke let ved at glemme de selviske tilskyndelser, og det skaber et skisma mellem velfærdsstatens fundamentale krav til vores gøren og laden og den samtidige trang til at sælge trepattede køer i Jesu navn.

Dagligdagen og de andre

Der er ikke meget i den velfærdsstatslige dagligdag, der stimulerer den nødvendige ’besinden sig’. Når vi aktuelt oplever os i betalernes rolle eller på anden måde skal indfri forpligtelsen over for andre, da en besinden sig på den fornødne generøsitet i forhold til dem, der har det sværere end os. Når vi aktuelt oplever at være i en rolle, der betyder, at vi har brug for andres støtte, da en besinden sig på et vist mådehold for ikke at ’overanstrengere’ systemet.

’De andre’ eller ’systemet’ er jo ret beset min nabo og næste, ja, ’de andre’ er mig selv; men det skjuler netop de regler, der knæsætter moralen. Reglerne skulle til, fordi fristelsen var på spil; men regler eller ej, fristeren er altid på spil. Derfor indebærer den danske velfærdsstat en konflikt, fordi den på en og samme tid forudsætter generøsitet og overskud, mådehold og tilbageholdenhed.

Hver for sig må vi handle sådan, at velfærdsstaten, hvis alle andre opfører sig på samme måde, kan overleve; men både formelle regler, manglende vilje og forståelse stiller sig hindrende i vejen.

Der er ingen, der optræder som umoralske monstre, men samfundsordenen stiller krav, vi som rationelle individer har svært ved at komme til rette med. Der er en iboende dissonans mellem velfærdsstatens grundide og vores adfærd. Den 'etisk begrundede' adfærd er ikke i harmoni med de umiddelbare tilskyndelser, og vores – og de andres – opførsel svækker de sociale normer.

Der er ikke i hverdagen noget, der for alvor holder os fast på 'dydens smalle sti' og stimulerer til den fornødne 'besinden sig'. Tværtimod virker de økonomiske tilskyndelser i mange tilfælde 'den gale vej', og de sociale normer er for svage til at sikre den uformelle sociale kontrol i et fællesskab, der omfatter alle.

Vi er anonyme i vores indbyrdes forhold og føler os som deltagere i et spil i forhold til 'systemet' og oplever ikke os selv i umiddelbarhedens forhold til 'de andre'. Når vi ved den småsmarte opførsel rager til os på 'systemets bekostning', ser vi det som udnyttelse af et anonymt væsen og ikke som et svigt i forhold til vore naboer. Selvom 'de andre' er

vore medmennesker og på en og samme tid 'os selv', blindes vi af de regler, der skulle tøjle fristelsen: 'Jeg har betalt min skat, og derfor har jeg ret til ...'. 'Det må det offentlige tage sig af ...'. 'Min gode bekendt fik, så skal jeg også ha ...'. Med skattebetalingen føler vi hver især at have gjort vores. Lad nu 'de andre' gøre deres. Egenansvarligheden reduceres.

Den formaliserede humanisme hyller medmennesket i anonymitetens kåbe, og 'de andre' bliver upersonlige, anonyme og uden ansigt. Den enkelte oplever, at en opførsel i overensstemmelse med velfærdsstatens spilleregler betyder, at man 'bliver snydt'. Og så er det bedre at opføre sig, som man tror, 'de andre' opfører sig.

'Noget for noget' kan måske dæmpe noget af hovedpinen, når vi skal finde balancen mellem den sunde ødselhed i forhold til dem, der virkelig har vanskeligheder, og den gode nøjsomhed, når vi skal enes om de problemer, vi mener, 'systemet' skal tage sig af. Dybest set er det den balancegang og den spænding, der er velfærdsstatens største plage.

Årsberetning for Forsikring og Pension 2003

Formanden, Adm.dir. *Holger Dock*, AP Pension, gav ved F&P årsmøde 13. november 2003 i København den mundtlige årsberetning.

Denne har tidligere i uddrag været omtalt i Forsikring nr. 21, 24 november 2003. Den fulde ordlyd af den skriftlige årsberetning findes på www.Forsikringenshus.dk under F&P, årsberetning.

Årsberetningen omhandler udviklingen for hele forsikringsområdet i Danmark. Der omtales de fremtidige krav til et nyt pensionssystem, nye regler for aflønning af mæglere, ny lov om finansiel virksomhed, udviklingen i pensionsopsparingen og garantier. Endelig kommenteres forbrugerpolitikken og Velfærdskommissionen.